

URBANISTICKÉ A ÚZEMNĚ PLÁNOVACÍ VZDĚLÁVÁNÍ – JAK DÁL?

Při úvahách o novém systému urbanistického vzdělávání v ČR hraje klíčovou roli vývoj pojetí urbanismu u nás a v zahraničí a jeho vztah k urbanistickému plánování a potřebám společnosti. V samotné profesi existuje určitá dualita, která je historicky daná, vztahuje se k tradiční a nové interpretaci povolání, mění se roli urbanisty a územního plánovače v měnící se společnosti.

Rozdílné chápání urbanismu a urbanistického plánování není nový jev. Urbanismus ve smyslu fyzického navrhování „urban design“ navazuje na klasickou, francouzskou a u nás i rakouskou a ruskou tradici stavby měst, vyrůstající a založené na architektuře. Naproti tomu urbanistické plánování týkající se prostorové organizace společnosti, je spíše sociální a ekonomickou vědou a je také více orientováno k politice a nalézání konsensu mezi jednotlivými aktéry rozvoje. Toto pojetí je silné v Anglii, Skandinávii a USA. Při úvahách o systému urbanistického vzdělávání bude vhodné definovat odborné termíny, které používáme v naší diskusi. Většina výkladových slovníků referuje o slově urbánní jako „žijící či situovaný ve městě“. „Navrhování“ je definováno jako „proces utváření mentálního plánu, umělecká či technická činnost, vytváření koncepcí, konstrukcí“. „Plánování“ potom je „vytváření schémat uspořádání, postupů a způsobů aranžování“. Urbanistická teorie se neustále vyvíjí a zástupci jednotlivých pojetí se nejsou s to sjednotit nejen na tom, co je to urbanistické plánování, ale ani na tom co by mělo být hlavní činností urbanistů a jaká je jejich role. To vše samozřejmě ovlivňuje pojetí urbanistického vzdělávání. Podle Readeho (1978)... identifikace urbanistického plánování jako způsob rozhodování vede k neurčitému způsobu používání termínu dokonce mezi samotnými urbanisty.... Termín „urbanistické plánování“ pak zahrnuje skoro vše, co chtěl jeho uživatel vyjádřit. V době, kdy toto sousloví bylo módní (např. šedesátá léta), skoro všechna činnost byla označena „plánování“. V dobách, kdy jeho oblíbenost byla na ústupu, jeho význam se zužoval. V roce 1973 Wildawsky publikoval článek nazvaný „Jestliže plánování zahrnuje všechno, je možné že prakticky to znamená nic.“ Chtěl tím naznačit, že urbanistické plánování je spíše heslo než analytický koncept. Skutečně slovo „plánování“ je v anglosaském světě užíváno velmi volně a jak po-

znamenal Reade, je používáno na popis veškerých intervencí shora a transfer rozhodování z tržních vztahů na oblast administrativy a politiky. Jiný pohled na plánování může být „plánování jako kontrola budoucnosti“ nebo jak Wildawsky (1973) zdůrazňuje „plánování je způsob kontroly důsledků našich akcí“ a „určení, zda plánování bylo účinné, musí být podloženo analýzou, zda a do jakého stupně bylo dosaženo kontroly budoucnosti“. Je známou skutečností, že plánované změny mají neplánované důsledky. Je zjednodušením argumentace vycházející z předpokladu, že když není stoprocentně dosaženo cíle, veškeré plánování bylo neúčinné. Druhá strana spektra je urbanismus v pojetí Urban Design, který se tradičně věnuje spíše fyzickému aranžování materiálních a prostorových urbánních elementů. Je to pojetí blízké definici Kevina Lynche, kde „navrhování města je schopnost tvořit návrhy na formy a řízení prostorového prostředí s vyhodnocením jeho efektů na každodenní život obyvatel dotyčného města se záměrem umocnit jejich každodenní prožitky a prohloubit rozvoj jejich osobnosti“. Znamená to fyzickou změnu materiálního substrátu města s intencí dosažení humanitních cílů, což dovozuje z předpokladu, že kvalita prostředí má přímý vliv na chování lidí.

Urbanismus dvacátého století se zaměřil nejen na hledání ideální formy města a tvorbu zdravého prostředí, ale v intencích snah sociálních reformátorů i na ideální komunitu. Již v historii můžeme najít těsné vztahy těchto trendů, můžeme rozlišit jejich rozličné charakteristiky. Existuje mnoho příkladů formálních návrhů a koncepčního projektování. Vědomě organizované městské formy nacházíme u mnoha civilizací: Egypťané, Židé, Řekové, Římané a kultury staré Číny, Jihovýchodní Asie, Střední a Jižní Ameriky i Arabského světa. V Evropě je to renesanční formalismus, barokní počiny v Itálii a Francii, klasicismus. Existuje mnoho příkladů hledání ideálního města prostřednictvím jeho ideální prostorové a materiální formy. Jako příklad druhého, více sociálně orientovaného trendu můžeme citovat rané příklady vycházející z Platonovy Republiky, Aristotelovy politiky, Moreho Utopie atd., dělnických sídlišť vzniklých v důsledku průmyslové revoluce a hnutí zahradních měst. Můžeme sledovat britský přínos

hlavně vztahující se k sociálně orientovaným problémům. Dvojitý charakter (architektura a sociální reforma jako příklady) tohoto subjektu je vidět na historickém základě. Nověji toto rozdělení (design a planning) je evidentní nejen v čase, ale i podle země původu. Od druhé světové války do šedesátých let urbanismus jako trojdimenzionální navrhování města byl dominantní. V roce 1960 a později (ve Spojených státech od počátku padesátých let) díky pracím McLoughlina, Chadwicka a dalších začal být důležitý přístup plánování jako řízení společnosti (procedurální plánovací teorie – Faludi a další). To bylo také reflektováno ve výběru stěžejních otázek problematiky územního plánování. Jako reakci na klasické plánování, které bylo označeno jako příliš materiální s nedostatky ve fázi rozhodovacího procesu koncept strukturálního plánování vyvinul systémový přístup. Vzhledem k strukturálnímu plánování, hrála technika rozhodování důležitou roli. Jsou žádány vedle důkladných průzkumů a rozborů a metod vyhodnocení i definice cílů a vyhodnocení použitých metod. Proto jsou rozlišovány dvě úrovně strukturálního plánovacího procesu. Politická nebo také strukturální úroveň a technická (nebo rozvojová úroveň). Tento koncept je proto orientován více na aktivity a využití území a využívá rozhodovací procedury s důrazem na provedení implementace. Podle Robertse (1974) systémové plánování „největší důraz ze všech různých pohledů na plánování se klade na technickou expertizu – analýzu městského systému, předvídaní budoucnosti a stimulovala rozvojových možností. Je charakterizováno pohledem na podstatné vztahy plánování jako systému a subsystému lidských aktivit s jejich fyzickou manifestací a vzájemnou provázaností“. Chadwick, britský průkopník systémového přístupu označuje tři druhy systémů: inženýrský (zcela předpověditelný, deterministický), ekologický a sociální (které jsou obtížněji předpověditelné, probablistické). Chapin vyjmenovává základní entity plánovacího systému, ke kterým patří objekty, aktivity, fyzická infrastruktura, územní a politika, které se vztahují k populaci zboží a transportním systémům. V tzv. advokativním plánování je role územního plánovače omezena na ochranu určitých případů, zohlednění potřeb určitých zájmových skupin, kdy je budováno prostředí pro je-

jich implementaci. Souhra partikulárních zájmů, plurální plány, spíše než anonymní potřeba všech, by měly být prezentovány na veřejnosti (Roberts 1974). Proto tento postup zahrnuje výběr a určení cílů i zhodnocení alternativ. Tento přehled jednotlivých plánovacích škol v závislosti na pozici, kterou zaujímají v literatuře, je nutný pro získání přehledu. Přesvědčení o důležitosti fyzického nebo sociálního prostředí se mění podle jednotlivých autorů. Na jedné straně Herbert Gans odmítá fyzické prostředí jako faktor lidského jednání když říká ... "Fyzické prostředí nemá významnou roli v životě lidí tak, jak si urbanisté představují. Ačkoli lidé žijí, pracují a hrají si v budovách, jejich chování není determinováno budovami, ale ekonomickými, kulturními a sociálními vztahy". Dále pokračuje... "Primární efekt na lidská sdružení není tvořen fyzickým prostředím komunity, ale sociálním prostředím". Další extrém je demonstrován tvrzením architekta Neutry: "Nechte mě navrhnout dům pro pár žijící ve šťastném manželství, kde mohu svým návrhem způsobit to, že se tito dva do šesti měsíců rozvedou". Oba tyto pohledy jsou extrémní, domníváme se, že psychické prostředí není deterministické, ale ani irrelevantní lidským prožitkům. Fyzické prostředí spíše dává předpoklady komplexním vzorcům aktivit. Potvrzuje to závěr Stanforda Andersona: "Fyzické prostředí umožňuje nebo posiluje určitý rozsah aktivit, určuje šířku omezení toho co je možné, je určeno bariérami kulturního a sociálního významu a může být kolaborativní nebo symbiotické s prováděnými činnostmi".

Mění se role urbanisty

Přehled přístupů a trendů uvedený výše poskytuje východiska k řešení otázky zaměření profesionální výchovy urbanistů. Víme co je objektem jejich aktivity a to nám pomáhá při stanovení optimálního způsobu výuky urbanistů. Víme, že změny přístupů naznačené výše, nejsou pouze módními změnami, ale jsou vyvolány ekonomickými a sociálními podmínkami a rozvojovými trendy. To může být ilustrováno na příkladu západní Evropy, kde v 60. letech během ekonomické prosperity byl nepopulární přístup zahrnující fyzické plánování. Později během recese, kdy nezbyly peníze pro sociální a politické vědce a jejich teorie a kdy plánovači byli přímo ovlivněni při svém rozhodování jednou ze

stran. Jako výsledek se fyzické plánování znovu vrátilo na výsluní, pro urbanisty bylo mnohem snazší najít práci než pro sociální vědce, kteří byli viděni spíše jako luxusní přívěšek v chudobném ekonomickém klimatu. Pojetí plánování jako sociální vědy má ještě jednu slabost a to je "Krise identity" u jeho vyznavačů, kteří s obtížemi definují svoji profesionální roli. Podle Wildavského územní plánování se stalo vlastně obětí plánování Plánování se stalo tak obsáhlé, že urbanisté nemohli zvládnout jeho dimenze. Územní plánování se stalo tak komplexní, že urbanisté byli zahlceni jeho rozsahem. Zahrnovalo ekonomii, politickou vědu, sociologii, geografii sídel, architekturu a další vědy. Přitom podstata plánování unikala. Byla nalézána všude ve všeobecnostech a nikde v jednotlivých případech; územní plánovači měli potíž při vysvětlování své profese a svého povolání. Mnozí urbanisté se snaží demonstrovat svoji přináležitost k regionálním jednotkám, centrální vládě či kritické veřejnosti. Toto je činí velice zranitelné, protože jsou pouhými vykonavateli v rámci systému ke kterému patří (McDougal a kolektiv). Tato krize profesionální identity urbanistů v západním světě bezpochyby škodí nejen obsahu jejich práce, ale i jejich profesionálnímu image. Přitom ve větším měřítku jsou bezpochyby spojeni s trhem, který je alternativním mechanismem lokalizace a organizování materiálního světa a dalších privilegií, jak píše sociolog Dahrendorf: "Trh je místo výměny a soutěže, kde všichni účastníci se snaží zlepšit svůj úděl". Urbanismus má také blízko k architektuře, která se zabývá navrhováním jednotlivých budov, kde kvalita architektury závisí na různých charakteristikách. Přechod mezi oběma profesemi je například navrhování skupiny budov, což může dávat takové estetické kvality, kterých není možné dosáhnout tvorbou jednotlivých budov. Budovy mohou být také funkčně závislé navzájem, kdy celek znamená více než pouhý součet jednotlivých částí. V západním světě je možné vycítit antipatii mezi profesí architektů a územních plánovačů, vzhledem k různým cílům a pojetí profese i odlišnému vzdělání. Toho si všimá Alexandr, který zvýrazňuje různé pojetí tvorby prostředí u architektů a územních plánovačů. Navrhuje překlenout tento rozdíl pečlivým promyšlením psychologických problémů vedoucím podstatným změnám formy životního prostředí. Podle našeho

názoru řešení profesionálního schismatu představuje provázání profese architektů s otázkami projektů a rozvoje obvykle asociované s tržními silami, zatímco urbanisté se snaží eliminovat tyto "temné síly" a tím se stávají ochránci "veřejného blaha". To je zjevné při všech větších projektech, kde na straně podnikatelů a developerů jsou obvykle architekti, zatímco na druhé straně se mluvčími stávají především představitelé sociálních věd. Pokud můžeme zevšeobecňovat, tato "ochránářská role" dominuje během období prosperity. V dobách recese plánování se spokojuje s jinou rolí, tj. podpoře rozvoje. Není proto překvapivé, že územní plánovači a architekti pracující v oblasti urbanismu jsou v této době velmi vyhledávaní. Z toho je možné odvodit roli urbanisty, který není ani architektem, ani územním plánovačem. Jeho role je právě uprostřed, mezi architekturou a územním plánováním, s vlastní doménou tvorby v třidimenzionálním prostoru v urbánním kontextu. Jeho práce zasahuje do vzdáleného časového horizontu. Urbanista vidí prostředí v historické perspektivě, rozumí evoluci existujícího prostředí v souvislosti s lidskou aktivitou a tvoří v závislosti na sociálních, ekonomických a politických silách. Musí mít smysl pro místo a jeho artikulaci. Jedna z jeho rolí je řídit rozvoj a změny v určitém prostředí směrem k zamýšleným cílům. Proto je velice důležité, aby studenti urbanismu pochopili svoji budoucí roli. Již jsme ukázali, jak nebezpečná může být krize identity, kterou prošli urbanisté v Západním světě. To znamená, že by budoucí urbanisté měli pochopit, co se od nich bude očekávat, učit je nezbytným postupům a zručnostem, které mohou přímo aplikovat ve svém budoucím profesionálním životě. Souhlasíme s názorem (Goodey), že "schopnost navrhování je jasně daná ve výchově urbanistů", schopnost komunikovat a přicházet cestou dialogu k zamýšleným cílům i zefektivnění způsobu dosahování těchto cílů má minimálně stejnou důležitost. Komunikativní schopnosti jsou u urbanistů důležité nejen pro to, že je třeba vyměňovat informace s těmi, kteří do prostředí zasahují, ale i s těmi, kteří jsou konzumenty budovaného prostředí. Urbanista musí překlenout mezeru mezi kreativním uměleckým přístupem a vědeckou analýzou nezbytnou pro vyhodnocení realizovatelnosti a ekonomické efektivity vynaložených prostředků. Na druhé straně urbanisté, aby by-

li schopni komunikovat a informovat o možnostech rozvoje musí ovládnout způsoby prezentace. Nestačí ovládnout strategické plánování, centrální a lokální plánování i proveditelnost záměrů. Proto nemožou být vychováváni na školách kde chybí kreativní složka.

Tvůrci a uživatelé urbánního prostředí

Předmět urbanismus není možné separovat od sociálních sil ovlivňujících územní plánování a tedy i profesionální výchovu a vzdělání. Delegování rozhodování na úroveň, které se to týká a demokratizace plánování v současnosti zvyšuje úlohu občanské participace a na důležitosti nabývá řešení otázky: "kdo navrhuje pro koho". I když vycházíme z definice urbanismu K. Lynche, musíme některé části této definice brát s rezervou, zejména ty, které hovoří o obyvatelích města, jejichž denní životní zkušenosti a jejich rozvoj osobnosti jsou podmíněné prostředím města. Je důležité nerozlišovat lidi na tvůrce a konzumenty prostředí. Samozřejmě však existuje řada problémů s občanskou participací a její správnou implementací. Jedním z problémů je to, že profesionálové se domnívají, že ví vše o komunitě a jejich potřebách. Ve fázi implementace nastávají největší problémy v rozmanitosti zájmů ve společnosti, jejich často protichůdném charakteru a možnostech řešení. Často je obtížné zjistit potřeby, důležitost jejich uspokojení i technické možnosti rozvoje. Neměli bychom se cítit odrazováni možnými těžkostmi. Ze zkušenosti víme, že některé mohou být překonány vzděláním a výchovou, popularizací problematiky spjaté s životním prostředím. Důležité je také načasování plánování, rozhodování a implementace, protože čím důležitější je zásah do životního prostředí, tím větší je pravděpodobnost, že vyvolá určitou odpověď. Doporučuje se zvýšit koncentraci na menší a lokální témata, protože v tomto kontextu zanikají všeobecné principy a je možné se soustředit na ty nejdůležitější. To je přímo spojeno s vyznáváním hodnotami, kterých si musí být urbanista vědom, protože může ovlivňovat veřejné mínění – občanská participace je obousměrný proces. V tomto kontextu můžeme jmenovat hodnoty vztahující se k určité kultuře, historickému prostředí, uvědomění si důležitosti historického dědictví a respektu k historickým kořenům. To jsou důležité aspekty, kterých by si mělo být veřejné mínění vědomo ve svém přístupu k rozhodování v oblasti životního prostředí. Existuje celá řada

přínosů díky občanské participaci. Zahrnutí veřejnosti do plánovacího procesu neznamena jen demokratičtější, vyvážené řešení, kde člověk a jeho životní prostředí jsou ve vzájemném souladu. Snižuje se také napětí, které je spojeno s neznámými věcmi. Dále významným přínosem je poznání procesu změn, odkrývá se rozmanitost postojů a preferencí a odstraní se pocit bezvýznamnosti pramenící z toho, že nejsme schopni přispět k rozhodnutí o našem prostředí. Význam občanské participace je velmi důležitý, protože lidé se mohou identifikovat s novým prostředím takovým způsobem, že za ně mohou být odpovědní. Vzhledem k existující tradici ve výuce urbanismu a potřebě prohloubit výuku plánování, je nutné především zmapovat současnou situaci a definovat potřeby a cíle, kterým se nová koncepce urbanismu bude zabývat. Země východní a střední Evropy mají solidní základnu a tradici v urbanistickém vzdělávání, na čemž je možno budovat. Vedle toho je nutné zohlednit potřeby nové koncepce územního plánování. Je důležité pochopit význam územního plánování v zemích procházejících politickou a ekonomickou představou jak z praktického, tak z pedagogického hlediska. Výuka a výchova urbanistů, jejich praktické dovednosti a strategické myšlení by měly být směřovány do specifických praktických aplikací. Urbanista by se měl stát tím, kdo umožňuje určitá přínosná řešení a chrání zájmy široké veřejnosti. Jeho znalost principů urbanistické tvorby, možností a celkové problematiky rozvoje i komunikace s investory je velmi užitečná. Diskuse o nové koncepci urbanismu by měla řešit i následující otázky:

- Existuje společný základ územního plánování a urbanismu; jestliže ano, kterých aspektů se týká?
- Jakou roli hrají urbanisté při vytváření životního prostředí?
- Co je očekáváno od urbanistů v budoucnosti?
- Jaká je jejich role v procesu transformace a v budoucnosti v tržním prostředí?
- Které závěry budou v budoucnosti prioritou při tvorbě učebních plánů pro výchovu a postgraduální školení této staronové profese?

Jak je již výše uvedeno, bude nutná změna v systému plánování a výchovy plánovačů v zemích, které prošly transformací od centrálního plánování a totalitních režimů k tržnímu prostředí a demokratickým principům řízení společnosti.

Urbanisté a územní plánovači by si měli uvědomit rozšíření své role v nových podmínkách, nepochybovat o vlastní identitě a koncentrovat se spíše na produkci než na obhajobu vlastní existence a užitečnosti. Je vhodná doba pro nacházení balance mezi tržními silami a plánováním v oblasti tvorby prostředí. Plánování ve starém smyslu tohoto slova se dnes stalo nepopulární. Je však třeba zdůraznit, že plánování není pouze nezbytné, ale i velmi přínosné právě v tržní ekonomice, a že potřeba správného systému plánování prostředí dále vzrůstá. Je nezbytné vyvinout určité mechanismy v legislativě, expertize a rozhodovacím procesu, abychom mohli asistovat, napomáhat a kontrolovat trhem řízený rozvoj prostředí. Urbanisté a územní plánovači mají ve svém profesionálním zájmu tvorbu a tvarování životního prostředí budoucích generací. V tomto kontextu bychom chtěli uzavřít naši diskusi citací Charlese F. Ketteringa "Hodně se zajímám o budoucnost, protože v ní strávím zbytek svého života". To ostatně platí pro nás všechny.

Karel Schmeidler

Použitá literatura:

- ALEXANDER, Ch., 1968, *Major changes in environmental form required by social and psychological demands.*
- ANDERSON, S., *On Streets; Studies Toward an Ecological model of the Urban Environment.*
- APPLEYARD, D., April 1979 *The Environment as a Social Symbol: Within a Theory of Environmental Action and Perception.* APA Journal.
- CHADWICK, G.F., 1971, *The alternative futures of alternative futures; in Planning outlook, New series 10.*
- CHAPIN, F.S., 1968, *Activity systems and urban structure: a working schema; in Journal of the American Institute of Planners, 3 Jan.*
- CHERRY, G.E., *Influences on the Development of Town Planning in Britain; in Contemporary history.*
- CULLEN, G., 1961, *The Concise Townscape*
- DAHRENDORF, R., *Market and Plan: Two Types of Rationality; in Essays in the Theory of Society.*
- GANS, H. J., 1969, *Planning for People, not Buildings. Environment and Planning. Vol. 1.*
- GOODEY, B., 1979, *Towards a debate on Urban Design; JCUD, Oxford Polytechnic.*
- LYNCH, K., 1979, *Teaching City Design, JCUD, Oxford Polytechnic*
- MCDOUGAL, G. et al., 1981, *Planning Theory Conference Position Paper; Wheatley.*
- READE, E. J., 1978, *Identification of 'Planning' as a mode of decision making, SIP conference.*
- ROBERTS, M., 1974, *An Introduction to planning techniques, Hutchison & Co*
- ROSENAN, H., 1959, *The Ideal City in its Architectural Evolution.*
- WILDAWSKY, A., 1973, *If Planning is Everything, Maybe it's Nothing; Policy Sciences 4.*